

האוניברסיטה העברית בירושלים
הפקולטה למדעי הרוח
החוג לספרות עברית

'המיעוט האחרת'

משמעות הקיום הבלתי-אפשרי של פואטיקה לסבית-מזרחית

שם הקורס : מבוא לפואטיקה מזרחית (17407)
מוגש לידי : ד"ר קציעה עלון

מגישה : רינת שטרסבורג

תאריך: 10/11/2013

תוכן עניינים

3.....	מבוא.....
8.....	פרק א' – סקירה תיאורטית.....
17.....	פרק ב' – העמקה בשירת 'המיעוט האחרת'.....
25.....	סיכום.....
26.....	ביבליוגרפיה.....
28.....	נספחים.....

מבוא

מהו 'מיעוט הליבה'? – או כפי שאכנה אותו בהמשך – 'המיעוט האחרת'. על מנת לענות על שאלה זו, ראשית עלי להגדיר את שלושת המיעוטים הנוספים אשר למעשה מרכיבים את מיעוט רביעי זה והוא ניצב בליבתם (מכאן הכינוי 'מיעוט הליבה'). מצירוף שתי המילים הללו יחדיו, 'מיעוט' ו-'ליבה', נוצר אוקסימורון, שכן כיצד יכול להיצמד מושג כגון 'מיעוט', שמשמעותו האסוציאטיבית היא דבר הנדחק לשוליים, למושג כגון 'ליבה', שמסמן את המרכז העיקרי והמשמעותי ביותר של עניין? מכאן נסיק כי צירוף שתי המילים יחדיו יוצר רעיון חדש שבא לבטא משמעות שלא הייתה מתקיימת בלעדיו – קבוצה שהיא בה בעת גם נדחקה לשוליים וגם הנושא החשוב ביותר. כמו כן, אם נלך צעד אחד אחורה, ברצוני לחדד את כוונתי בהתייחסותי אל 'מיעוט'. אני מאמצת את השימוש שעושה במושג זה ד"ר קציעה עלון המסבירה שאין הכוונה למיעוט כמותי מול רוב כמותי, כי אם למיעוט סימבולי הנמדד מול הרוב הסימבולי בערכים כגון: מעמד תרבותי, מעמד חברתי, זכויות פוליטיות, יכולת השפעה, הון סימבולי, הכתבת הקונוניזציה ועוד¹. כמו כן, יש להבחין כי מיעוט רעיוני זה תמיד יהיה מבוסס על שוני המותח קו-גבול דמיוני בין שני חלקים בלתי-שווים באנושות – הקו המפריד בין המיעוט לרוב, כלומר, השוני תמיד יימדד ביחס לרוב הסימבולי המכתיב את הנורמטיבי והקונוני.

בהתאם להגדרה זו, המיעוט הראשון אליו אתייחס, הפועל כאחד ממרכיבי מיעוט הליבה, הוא מיעוט אשר מופרד מן הרוב על בסיס שוני מגדרי – המיעוט הנשי. משחר ההיסטוריה ובמגוון תרבויות שונות, מעמדן של הנשים נחשב לפחות ממעמדם של הגברים, כאשר האישה סומנה כאובייקט שמטרותיו היחידות הן להעמיד צאצאים ולספק מינית את הגבר השליט. על יחסי הכוחות בין 'הגברי' ל'נשי' כותבת עלון בספרה *אפשרות שלישית לשירה – עיונים בפואטיקה מזרחית*²:

"דגם המחשבה הבונה רצף של שקילויות בין מסמנים חלשים בתרבות הוא דגם ידוע. התרבות יצרה מתח קבוע בין הגבר האקטיבי, המזריע את העולם ומשנה אותו בכוח הסימבולי של הפאלוס, ובין האישה – הפסיבית, שגופה ומותה הם הנגיב של הפאלוס-כוח. להיות בעל מגדר גברי פירושו חזקה על הכוח ועל הדיבור. הסובייקט המושק וחסר הכוח הוא נקבי, בלי קשר למבנה האנטומי שלו או שלה"³.

¹ הועבר בסמינר מבוא לפואטיקה מזרחית [17407] בהנחייתה של ד"ר קציעה עלון, במסגרת לימודי תואר ראשון בחוג לספרות עברית, הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית, 2013.

² עלון, קציעה, *אפשרות שלישית לשירה: עיונים בפואטיקה מזרחית*, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2011.

³ שם, עמ' 141.

אף על פי שכיום, לכאורה, קיים שוויון זכויות מלא לנשים בחברה המערבית (שכן ערכים חברתיים מוכתבים ונמדדים ביחס לחברה המערבית, כידוע), ארגונים פמיניסטיים ממשיכים להיאבק על זכויות הנשים בתחומים שונים, ולפעול למען שינוי המאזן החברתי הבנוי על 'קצה המיעוט הנשי' אל מול 'קצה הרוב הגברי'. בארץ ישראל שלאחר קום המדינה סוגיית 'המיעוט הנשי' הופכת למורכבת אף יותר, שכן לכאורה נסללה דרכן של הנשים במדינה צעירה זו, ונולד החשש שמא הסלילה המדומה תוביל לשאננותן ולהדחתן של תופעות שוביניסטיות. "למרבה המזל", נשות ישראל הספיקו לחוות ולהתמודד עם לא מעט סימני מציאות של עליונות גברית ואפליית נשים, ונאלצו להפנים שיש צורך במאבק פמיניסטי-ישראלי בלתי מתפשר אשר יתמקד בביטויי חוסר-השוויון ואפליית הנשים הייחודיים לישראל, אשר צמחו במרקם החברתי הספציפי למדינה זו. בין הארגונים הפמיניסטים הישראלים המגוונים שקמו במדינה, לדוגמת 'התנועה הפמיניסטית בישראל', נוסדה ב-1998 'האגודה הישראלית ללימודים פמיניסטיים ולחקר המגדר'. אגודה זו צמחה מתוך ההכרה שיש צורך עז לא רק לפתח מאבק פמיניסטי-פוליטי בישראל, כי אם גם להרחיב ולהעמיק את המחקר הפמיניסטי בארץ. כמו כן שמה לה האגודה למטרה "לקדם את הלימודים הפמיניסטיים ואת חקר המגדר במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, לקדם את מעמד הנשים במוסדות אלה, ולעודד ייצור והפצה של ידע שיביא לשינוי המעמד ואיכות החיים של נשים וגברים בישראל" – על פי ניסוחן של כותבות מבוא המקראה *ללמוד פמיניזם*⁴, אותה ערכו והוציאו לאור חברות האגודה.

המעגל השני המרכיב את מיעוט הליבה הינו המיעוט המזרחי⁵ אשר בבסיסו ניצבת אפליה על רקע של שוני אתני. מיעוט זה ממקד את נקודת המבט בארץ ישראל, שכן המונח 'מזרחי' התהווה והתפתח מתוך המרקם החברתי הייחודי בארץ. על התהוות הזהות המזרחית בישראל כותב יוחאי אופנהיימר בספרו – *מה זה להיות אותנטי* – *שירה מזרחית בישראל*⁶, ובעזרתו ניתן לנסות ולחדד את המשמעות של 'המזרחים' כמיעוט בישראל: "[המונח] 'מזרחים' מכיל קונוטציות פוליטיות-תרבותיות שלא נכללו במונחים הקודמים: הוא רומז לניסיון משותף של דחיקה לשוליים בחברה הישראלית, הוא מאשר את קיומה של זהות משותפת שפיתחו קהילות שונות בישראל, הוא מציין את העבר של יהודי ארצות ערב ואת זיקתם הקרובה לעולם

⁴ ללמוד פמיניזם: מקראה – מאמרים ומסמכי יסוד במחשבה פמיניסטית, בעריכת: באום, דלית; אמיר, דלילה; ברייר-גארב, רוני; ברלוביץ, יפה; גריינמן, דבורה; הלוי, שרון; חרובי, דינה; פוגל-ביז'אוי, סילביה. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2006, עמ' 9.

⁵ על אף ניסוח העבודה בלשון נקבה, אשתמש במונח 'מזרחי' או 'מזרחים' באופן הנהוג להגותם, בלשון זכר.

⁶ אופנהיימר, יוחאי, *מה זה להיות אותנטי* – *שירה מזרחית בישראל*, תל אביב: הוצאת רסלינג, 2012.

המזרח והוא גם מבליט את התשוקה לחידוש עתידי של החיים המשותפים עם העולם הערבי⁷. אם נפגיש בין שני מעגלי המיעוט – 'הנשי' עם 'המזרחי' – נגלה איזור חפיפה אותו ניתן לזהות בתור 'נשים מזרחיות'. תת-מיעוט זה נתון תחת החלשה כפולה, הן מכיוון הרוב הגברי והן מכיוון הרוב האשכנזי: "[...] תבנית ההתאבכות בין המושגים נשיות ומזרחיות, מעצבת הכפלה של הדיכוי ויוצרת סובייקט הנתון למישטור ופיקוח תמידיים. המגדר הנקבי של הגבר המזרחי תורם לדיכוייה של האישה המזרחית, כמו גם המגדר הזכרי של האישה האשכנזייה. המזרחית היא מושא תמידי לשינוי, טיפוח שיקום והצלחה"⁸, מאירה עלון. תודעת הנשים המזרחיות על מצבן ביחס לחברה הובילה לתולדה של 'הפמיניזם המזרחי'. שילוב ייחודי זה צמח מתוך "היעדרו של ההיבט האתני מהשיח הפמיניסטי האשכנזי ויחס הביטול שבו נתקלו נשים לנוכח הדרישה להעלות על סדר היום גם סוגיות שמיוחדות לציבור הנשים המזרחי [...]"⁹, כך מסביר אופנהיימר. הפמיניזם המזרחי בישראל ביסס את מיקומו במפה הפוליטית באמצעות הארגון 'אחותי', אשר הוקם על ידי פעילות פמיניסטיות-מזרחיות, ביניהן: ויקי שירן ז"ל, אלה שוחט, הנרייט דהאן-כלב ועוד¹⁰. צמיחתו של הפמיניזם המזרחי מעיד על הצורך בזרם שיגשר בין המיעוט הנשי, המבוסס על פערים מגדריים, לבין המיעוט המזרחי, המבוסס על פערים אתניים, תוך מתן קול למיעוט נדחק, אך ללא ספק נוכח, של נשים מזרחיות.

המיעוט השלישי משלים את החלק האחרון בפאזל וסוגר את מעגל המיעוטים שפתחת בתחילת המבוא: מיעוט ה-להט"ב (לסביות, הומואים, טרנסגינדריות/ים וביסקסואליות/ים), מיעוט המובדל מן הרוב על בסיס של שוני בנטייה המינית של הפרט¹¹. פרקטיקת ההימשכות והמימוש המיני כלפי הבן ו/או הבת מאותו המין כתופעה חברתית הוקצתה ועדיין מוקצת בתרבויות שונות מסיבות אין-ספור ובטיעונים מגוונים. בישראל, הטענה העיקרית כנגד קהילת הלהט"ב עושה שימוש בהבנה המקובלת את הפסוק המפורסם מספר ויקרא: "וְיָאֵת זָכָר לֹא תִשָּׁב מִשְׁכְּבֵי אִשָּׁה תוֹעֵבָה הוּא"¹². על 'הבנה מקובלת' זו ניתן לחלוק עד קץ הימים, אך כאמור, דעת הרוב הסימבולי מכתובה את המציאות, לטוב ולרע. יתר על כן, אף על פי שאיסור על קיום יחסי מין לסביים לא מופיע בתנ"ך במפורש, פסוק זה מהווה בסיס יציב דיו להחרמת כל קהילת

⁷ שם, עמ' 9.

⁸ עלון, עמ' 141.

⁹ אופנהיימר, עמ' 140.

¹⁰ עלון, עמ' 24.

¹¹ חשוב לי לציין כי בעבודה זו אין בכוונתי להתייחס לקהילת הטרנסגינדריות והטרנסגינדרים, חלילה שלא מתוך זלזול או כוונה לפגוע, כי אם רק מפאת פחיתות הרלוונטיות לנושא העבודה הספציפית הזו. ברצוני להתמקד במיעוט הלסביות, ההומואים והביסקסואליות/ים המופלים על רקע של נטייה מינית ולא על רקע של זהות מגדרית, אך מטעמי נוחות אשתמש במונח המקובל – 'להט"ב'.

¹² "ויקרא י"ח כב", תנ"ך, ירושלים: הוצאת משרד הביטחון, 2007.

הלהט"ב באשר היא על ידי רוב מנהיגי ומאמיני הדת היהודית בישראל. הסבר להיעדרות זו מן הפסוקים ניתן למצוא בספרו של סטיבן גרינברג על הומוסקסואליות במסורת היהודית: "העדר ההתייחסות ליחסים לסביים הוא לא בהכרח מפני שמה שעשו נשים לא היה משמעותי [...] נראה שהשתיקה לגבי מין לסבי היא יותר עמוקה. יחסי מין לסביים פשוט לא כוללים פין, ורק יחסי מין הכוללים החדרת פין נבדקו בקפדנות על ידי חוקי התורה"¹³. מאבקו של מיעוט הלהט"ב בישראל התחיל, בהופעתו הבולטת והסנסציונית ביותר, במצעד הגאווה הראשון בתל אביב שנת 1998 (לפחות במתכונת המוכרת לנו כיום), אשר מתקיים פעם בשנה בכל שנה מאז, והמשיך גם במצעדי גאווה שנתיים בעיר הבירה ירושלים משנת 2002, על אף התנגדותה הנחרצת של הקהילה הדתית-חרדית בעיר. מיעוט הלהט"ב, מבין שלושת המיעוטים שציינתי עד כה, הינו היחיד שמהווה הן מיעוט כמותי והן מיעוט סימבולי באותה עת, שכן כיום מוערך כי כעשירית מן האוכלוסייה בארץ מגדירה עצמה כחלק מקהילת הלהט"ב, בעוד שמיעוט הנשים והמיעוט המזרחי מהווים פחות או יותר כחצי מאוכלוסיית ישראל, ובשנים מסוימות אף מהווים כרוב כמותי באוכלוסייה¹⁴. מנתונים כלליים אלו מסתמן כי אין קשר ישיר בין האחוז הכמותי של המיעוט המסוים באוכלוסייה נתונה לבין התהוותו כקבוצת מיעוט מוחלטת. כלומר, קבוצה מובחנת יכולה להוות הן כרוב כמותי והן כמיעוט כמותי באוכלוסייה ועדיין להיבדל כמיעוט סימבולי המופלה על בסיס שוני המאפיין אותה בתחום מסוים.

אם כן, לאחר סיקור שלושת מעגלי המיעוטים – מיעוט הנשים, מיעוט המזרחים ומיעוט הלהט"ב – ברצוני לנסות ולשרטט דיאגרמת וון אשר תציג באופן גרפי את היחסים האפשריים בין הקבוצות השונות. להלן הייצוג הגרפי של דיאגרמה כזו, בה אשתמש ועליה אתבסס לאורך העבודה כולה: (נספח א').

ניתן להבחין כי לכל אחד מן המעגלים קיים איזור חפיפה נפרד עם כל אחד משני המעגלים האחרים, באופן הבא: למעגל הנשים ולמעגל המזרחים איזור חפיפה המכונה 'נשים מזרחיות'; למעגל המזרחים ולמעגל הלהט"ב איזור חפיפה המכונה 'מזרחים להט"בים'; למעגל הלהט"ב ולמעגל הנשים איזור חפיפה המכונה 'לסביות וביסקסואליות'. לכל אחד מאזורי החפיפה הללו ניתן להתייחס כתתי-מיעוטים או כמיעוטים בפני עצמם. כמו כן, במרכז הדיאגרמה המשולשת, ולמעשה, בליבת הדיאגרמה, ממוקם 'מיעוט הליבה' אותו הזכרתי לאורך המבוא. מיעוט הליבה, בהיותו אזור החפיפה של שלושת מעגלי המיעוטים גם יחד, מכיל קבוצת מיעוט

¹³ גרינברג, סטיבן, "השמטות לסביות" בתוך: עם אלוהים ועם אנשים: הומוסקסואליות במסורת היהודית, תרגום: זיו מילמן, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2013, עמ' 87.

¹⁴ לפי נתוני אתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מדינת ישראל, תאריך עדכון: יום ראשון ה-3 בנובמבר 2013, לי' חשוון תשע"ד, Web, <<http://www.cbs.gov.il/reader/>>.

ייחודית המורכבת מנשים שהן גם מזרחיות וגם לסביות/ביסקסואליות, או כפי שאני מכנה אותן: 'המיעוט האחרת'. כינוי זה מבוסס על העיקרון אותו מפתחת ומדגימה יונה וולך בשירה "עברית" – הרעיון כי השפה העברית היא 'סקסמניאקית' מפני שהיא כופה על המשתמש בה בחירה במין אחד: "בשמות מין יש לאנגלית כל האפשרויות / כל אני – בפועל / הוא כל אפשרות במין / וכל את היא אתה / וכל אני הוא בלי מין / ואין הבדל בן את ואתה / וכל הדברים הם זה – לא איש לא אישה / לא צריך לחשוב לפני שמתייחסים למין / עברית היא סקסמניאקית"¹⁵. בהתאם לרעיון זה, אם הייתי כותבת את העבודה הזו בשפה האנגלית, יכולתי לכתוב את 'המיעוט האחרת' כ-'The Other Minority', כיוון שהמילה 'other' אינה מצביעה על מין מסוים, לעומת המילה 'אחר' בעברית, אשר תתאר רק פרט ממין זכר. כמו כן, המילה 'מיעוט' בעברית משויכת לגוף זכר, כך שבעברית תקנית היה עלי לכתוב: 'המיעוט האחר'. ברם אולם, מכיוון שהמיעוט הפרטיקולארי אליו אני מתייחסת מורכב מקבוצה ייחודית של נשים בלבד, העברית התקנית מגבילה אותי מבחינה מגדרית. כאקט של מחאה וערעור על הגבולות המגדריים שמציבה השפה העברית, כמחווה לוולך, ומתוך שאיפה לייחד קבוצת מיעוט זו תחת כינוי אחד שלא היה קיים לפני כן, אני בוחרת לכתוב בשם הלא-תקני מבחינה דקדוקית – 'המיעוט האחרת'.

עבודה זו תהיה מחולקת לשני חלקים עיקריים: החלק הראשון יהיה הפרק התיאורטי, בו אסקור את המחקרים הרלוונטיים לנושא העבודה, בעזרתם אצליח לקבל תמונה רחבה ועמוקה יותר של הרקע להיווצרות קבוצת 'המיעוט האחרת', משמעות הקיום של שירה לסבית-מזרחית בישראל, ודרך כך גם כלים להבנה ולניתוח של שירי משוררות המשתייכות למיעוט זה; החלק השני יהיה הפרק הספרותי, בו אנתח לעומק את שיריהן של שלוש משוררות מייצגות – גבריאלה אלישע/אלה בת-ציון, יאלי השש ויעל משעלי – בניסיון לבחון את השפעת זהותן הלסבית-מזרחית על כתיבתן שיריהן במגמה השוואתית ובאילו אופנים השפעה זו באה לידי ביטוי.

¹⁵ וולך, יונה, "עברית" בתוך: צנרות, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1985, עמ' 17-19.

פרק א' – סקירה תיאורטית

מהו מיקומן של הנשים המזרחיות בישראל ביחס לחברה כולה? מהו באמת המכנה המשותף של נשים אלו? באיזה אופן הופרדו מהנשים האשכנזיות? כיצד צמח הפמיניזם המזרחי בארץ? – על שאלות אלו ודומות להן אנסה לענות בפרק זה תוך הרחבת המושג 'נשים מזרחיות'.

במאמרה "אשכנזייה שנשבתה: קווים לקראת היסטוריוגרפיה ביקורתית פמיניסטית בישראל"¹⁶, מציבה פנינה מוצפי-האלר בפני קוראיה שאלה חשובה: "האם אין אלה המציעים להרחיב את הידע ההיסטורי שלנו על ידי מחקר המתמקד בקטגוריה 'נשים מזרחיות' מסתכנים במהותנות כפולה – לא רק בכתיבה של היסטוריית נשים ספרטיסטית [בדלנית] המניחה שהחוויה ההיסטורית של נשים היא נפרדת ושונה מזו של הגברים בני זמנן, אלא בפיצול נוסף ומהותני לא פחות של מחקר המתמקד בנשים ממוצא אתני מזרחי"¹⁷. העמדה המהותנית, העומדת על כך שלכל דבר בעולם יש מהות המגדירה את האובייקט אך לא כל אפיון של האובייקט יכול להיחשב כחלק מן המהות שלו (לדוגמת צבע העור של האדם), מעסיקה חוקרים רבים בכל הקשור לבדלנות של קבוצות מיעוט. בעקבות כך, מושג ה'מהותנות' ('אסנציאליזם' בלעז) קיבל גוונים שונים בהתאם להקשר בו הוא מצוי, למשל: בהקשר הגזעי-אתני, עלון מציגה את עמדתה של החוקרת גיאטרי ספיבק, המציעה לנקוט בגישת המהותנות האסטרטגית: "משמעותה של אסטרטגיה זו היא שימוש באסנציאליזם, קרי במהותנות, ככלי ללוחמה בגזענות, בלא לייחס להבדלים מעמד מחייב"¹⁸; בהקשר הקווירי נעשה שימוש מעט שונה בגישה המהותנית: "**מהותנות** (אסנציאליזם) – התפיסה המהותנית של המיניות מניחה שהומוסקסואליות והטרנסקסואליות הן תכונות פוזיטיביות, אובייקטיביות ולא תלויות-תרבות של אינדיווידואלים"¹⁹. אם כן, אם נחזור לדבריה של מוצפי-האלר, נראה כי היא מצביעה על סכנה מהותנית בעשיית מחקר התוחם את עצמו תחת הכותרת 'נשים מזרחיות', שכן עשייה זו עלולה ליצור מציאות בה נשים מזרחיות מובדלות מן ההגמוניה הן על בסיס נשיותן והן על בסיס המוצא האתני שלהן תוך התייחסות אל שתי תכונות אלו כמהותיות להגדרת האישה. מוצפי-האלר פוסלת סכנה פוטנציאלית זו ומגנה את הפרדה המלאכותית שעושה המחקר הסוציולוגי בין ניתוח מעמדי-אתני לבין ניתוח מגדרי-פמיניסטי: "הדיון בחייהן של נשים מזרחיות מחייב חיבור אנליטי כזה המאתגר לא רק את הנחות היסוד

¹⁶ מוצפי-האלר, פנינה, "אשכנזייה שנשבתה – קווים ליצירת היסטוריוגרפיה ביקורתית פמיניסטית בישראל" בתוך: אשה במזרח-אשה ממזרח: סיפורה של היהודייה בת המזרח, עורכים: כהן טובה, רגב שאול, רמת-גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 2005, עמ' 267-281.

¹⁷ שם, עמ' 267.

¹⁸ עלון, עמ' 114.

¹⁹ "מילון מונחים" בתוך: מעבר למיניות: מבחר מאמרים בלימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית, עורכים: קדר יאיר, זיו עמליה, קנר אורן, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2003, עמ' 354.

בספרות הפמיניסטית [...] אלא גם את הכתיבה ההיסטורית, גם הממסדית וגם הביקורתית, שהתעלמה מתפקידן של הנשים בחברה ומהאופן שבו מיתוסים מיניים השפיעו על הבניות מעמדיות ואתניות"²⁰.

כפי שצינתי בפרק המבוא, מתוך השילוב בין הזהות המזרחית כמיעוט והזהות הנשית כמיעוט, צמח בישראל זרם פוליטי פעלתי וממוקד: הפמיניזם המזרחי. אחת מן הפעילות הבולטות ביותר של זרם זה היא ויקי שירן ז"ל, עליו כותבת במאמרה – "סדר היום הפמיניסטי המזרחי"²¹: "הפמיניזם המזרחי הוא זרם ביקורתי בפמיניזם בישראל. ראשית התפתחותו מחוץ למוקדים הפמיניסטיים, בין אם אלה ארגונים וולנטריים או יחידות ללימודי נשים באוניברסיטאות, שנוסדו והונהגו רובם ככולם על ידי נשים יהודיות אשכנזיות, משכילות, מבוססות כלכלית"²². העקיצה המוטבעת בהגדרתה של שירן אינה מקרית. שירן מותחת ביקורת על האקדמיה בישראל וטוענת שקיים חוסר שוויון עדתי מולד באקדמיה אשר משפיע באופן ישיר על הנושאים הנלמדים והנחקרים בלימודים הגבוהים: "המוצא האתני האשכנזי מנחה בחירות מחקריות, משפיע על פרשנויות ומעצב משמעויות. כלומר, האופן שבו מובן, מוגדר ומפורש השסע העדתי, העימות המזרחי-האשכנזי מאז ראשית המאה העשרים ועד היום הושפע במידה ניכרת מן המוצא האשכנזי של חוקרים וחוקרות שהם חלק מן המעמד ההגמוני בחברה הישראלית"²³. חשוב לציין כי גם שירן, בדומה למוצפי-האלר, מדגישה את חשיבות הקשר הקיים בין הפער האתני לפער המגדרי (ואף מוסיפה קשר לפער נוסף – הפער המעמדי) במציאות של הנשים המזרחיות ומסבירה כיצד הוביל קשר זה כגורם-מאחד לגיבוש הפמיניזם המזרחי: "נשים רבות היו שותפות למחאה המזרחית וכך קרה כי פיענוח הקשר בין מעמד, עדה ומגדר על ידיהן לא איחר לבוא [...] מאז ראשית שנות התשעים - הפמיניסטיות המזרחיות מגבשות את זהותן ומנסחות את רעיונותיהן כפמיניסטיות וכמזרחיות. הן קושרות בין המגדר (אישה) העדה (מזרחית) והמעמד (הנמוך/הסטיגמטי/מופחת הערך) שלהן בחברה הישראלית, ובין הפלייתן הכלכלית-החברתית, דיכויין התרבותי ושוליותן הפוליטית"²⁴. אם כן, לאחר הבנת הגורמים לצמיחתו של הזרם המזרחי-פמיניסטי והמציאות שהובילה לגיבושו ועיצובו, נשאלת השאלה: מהי מטרתו של הפמיניזם המזרחי כזרם פוליטי ולאילו מציאות עתידנית חותרות נשות הזרם? על מטרה זו כותבת שירן: "מול מצוקות הדיכוי המגדרי-המעמדי-העדתי מבקש הפמיניזם המזרחי להעצים

²⁰ מוצפי-האלר, עמ' 268.

²¹ שירן, ויקי, "סדר היום הפמיניסטי המזרחי" בתוך: אשה במזרח-אשה ממזרח: סיפורה של היהודייה בת המזרח, עורכים: כהן טובה, רגב שאול, רמת-גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 2005, עמ' 317-320.

²² שם, עמ' 319.

²³ שם, עמ' 318.

²⁴ שם, עמ' 319.

את כלל הנשים המזרחיות באמצעות חשיפת מנגנוני הדיכוי ושברתם. בתוך הקשר זה מוצגת גם ביקורת נוקבת על הנשים האשכנזיות, הן על היותן חלק מן המעמד ההגמוני המדכא והן על בגידתן באחיותיהן לדיכוי המגדרי²⁵. ניתן להעביר ביקורת על דבריה אלו של שירן, שכן ההאשמה המופנית מצד הפמיניזם המזרחי כלפי הנשים האשכנזיות על כך שהן מדירות את אחיותיהן הנשים המזרחיות מן המעגל הפמיניסטי, יכולה להיראות לא הוגנת לאור העובדה שהפמיניזם המזרחי חותר להעצים את הנשים המזרחיות בלבד, כפי שמציינת שירן. כמו כן, האם הבחירה להעצים את הנשים המזרחיות בלבד לא יוצרת בעצמה את הדרתן מן המעגל הפמיניסטי הרחב? עם זאת, ביקורת שכזו תהא לקויה בבסיסה, שכן צריך לזכור כי הפמיניזם המזרחי צמח לאחר שכבר היה קיים מאבק פמיניסטי ישראלי, שלמרבה הצער, על חשבון התמקדותו בדיכוי המגדרי "שכח", אם במכוון ואם בשגגה, את חשיבות הדיכוי האתני באותו הקשר, ויצר פמיניזם מערבי-לבן-אשכנזי שלא נאבק עבור זכויותיהן של נשים מזרחיות שנאלצו, על כן, "להדיר עצמן" מאותו מעגל פמיניסטי המתיימר להיות כולל ושוויוני.

ברצוני להסיט את הדיון התיאורטי למוקד נוסף – תת-המיעוט 'לסביות וביסקסואליות'. מיעוט זה מהווה את איזור החפיפה בין מיעוט הנשים למיעוט הלהט"ב (בהתאם לדיאגרמת הוון בנספח א'). נשאלות השאלות – מי היא ה'לסבית'²⁶, מדוע היא מובחנת משאר החברה והאם על סמך נטייתה המינית בלבד? והאם להיותה לסבית גם משמעות פוליטית? במאמר "האישה המזדהה עם נשים"²⁷ מנסות קבוצת ה-רדיקלסביות לתת מענה לתשובות אלו. 'הרדיקלסביות' הינה קבוצת מחאה לסבית-פמיניסטית שהוקמה בשנת 1970, כשנה לאחר 'מהומות סטנוול' שבניו-יורק, במטרה להציב גוף נשי ופוליטי חזק מול ההטרסקסואליות הסקסיסטית ומול הדיכוי החברתי של נשים על סמך תפקידן המיני²⁸. מניפסט זה, שהיה הראשון מסוגו ומן המשפיעים ביותר על הפמיניזם ה'לסבי', פורסם על ידי הרדיקלסביות על מנת לבחון "את הקשר בין מעמדן הנחות של נשים לבין ההטרסקסזים" ועל מנת לקרוא "ליצירתה של תודעה נשית חדשה ואוטונומית, שאינה מבוססת על זיקה לגברים"²⁹. במאמרו מסבירות הרדיקלסביות את המיקום של ה'לסבית ביחס לחברה ואת חשיבותה הפוליטית לקידום זכויות המיעוט אליה היא משתייכת: "מה היא לסבית? לסבית היא הזעם של כל הנשים, דחוס עד לנקודת פיצוץ. היא

²⁵ שם, עמ' 319-320.

²⁶ פרק זה עוסק ב'לסביות וביסקסואליות גם יחד אך מטעמי נוחות אשתמש בהגדרה הכוללת 'לסבית' בהתייחסותי אל כל אישה שמגדירה את עצמה כנמשכת רק/גם אל נשים אחרות ומקיימת עמן מערכות יחסים רומנטיות.

²⁷ רדיקלסביות, "האישה המזדהה עם נשים" בתוך: ללמוד פמיניזם: מקראה, תרגום: דלית באום, עמ' 111-117.

²⁸ שם, עמ' 111.

²⁹ שם, עמ' 112.

האישה הפועלת על פי דחף פנימי, לעיתים קרובות החל מגיל צעיר ביותר, להיות אדם שלם יותר וחופשי יותר מאשר תתיר לה אי פעם החברה שבה היא חיה"³⁰. הרדיקלסביות מצביעות על היחס הקיים בין עולמן הפנימי של הלסביות לעולמן החיצוני, שכן במקביל למלחמה שמנהלת הלסבית עם העולם החיצוני, היא עסוקה גם במלחמה מתמדת עם עצמה על זהותה. יתר על כן, המלחמה הפנימית המתנהלת בתוכה רוויה בהשלכות פוליטיות אותן עליה לממש: "גם אם היא איננה מודעת באופן מלא להשלכות הפוליטיות של מה שהתחיל אצלה ככורח אישי, היא לא מסוגלת לקבל על עצמה את הדיכוי וההגבלות שהוטלו עליה מתוקף התפקיד הבסיסי ביותר בחברה שאליה היא שייכת – התפקיד הנשי"³¹. מכאן ניתן להבין כי הציפיות החברתיות הלוחצות על הלסבית לקיים חיים הטרונורמטיביים ולגלם את תפקיד "האישה הנכונה", הן המקור לבידולה משאר החברה ועל כן מחויבותה הפוליטית להיאבק בהגמוניה המדכאת מוטמעת בה מעצם היותה לסבית. אדריאן ריץ', במאמרה "הטרנסקסואליות כפויה והקיום הלסבי"³², נותנת הסבר למקור הלגיטימציה ללחץ הסביבתי המופעל כנגד הקיום הלסבי: "המסרים של הימין החדש לנשים הם שאנחנו רכושם הרגשי והמיני של גברים, ושאוטונומיה ושוויון של נשים הם איום על המשפחה, הדת והמדינה. המוסדות ששלטו מסורתית בנשים – אמהות פטריארכאלית, ניצול כלכלי, המשפחה הגרעינית, הטרנסקסואליות כפויה – זוכים היום לחיזוקים בעזרת חקיקה, צווים דתיים, דימויים תקשורתיים וניסיונות לצנזורה"³³. בצורה זו הלסביות נאלצו להתמודד הן על התקבלותן החברתית והן על שוויון זכויות מדיני-כלכלי-חברתי. אם נדגים את הסבר זה של ריץ' על המצב החברתי בישראל למשל, כמו במדינות נוספות בהן נישואים חד מיניים אינם חוקיים, נבין כי הלסבית, גם אם תתקבל כשווה במקום עבודתה ולא תאלץ להתמודד עם אפליה מסביבתה הקרובה, תודר מן החברה הכללית בעקבות חוסר שוויון המוטמע בחוק לו החברה כולה צריכה לציית ולפעול בעקבותיו. חשוב לציין כי, מבחינה זו, הגורם העיקרי המבדיל את הלסביות כאוכלוסייה מוחלשת מן הצד הגברי במפה הלהט"בית הוא המלחמה הכפולה שעליהן לנהל הן לקידום זכויותיהן כמיעוט נשי והן על קבלתן כחריגות בנטייתן המינית.

ריץ' מתייחסת לקשר שבין גזענות והומופוביה ועל כתיבה ביקורתית של נשים מול תופעות אלו: "במסגרת ספרות שעניינה חבירה והזדהות של נשים עם נשים כחיוניות להשרדותן, הגיע זרם קבוע של כתיבה וביקורת מנשים כהות בכלל, ולסביות כהות בפרט [...] בגלל ההטיה

³⁰ שם, שם.

³¹ שם, שם.

³² ריץ', אדריאן, "הטרנסקסואליות כפויה והקיום הלסבי" בתוך: ללמוד פמיניזם: מקראה, תרגום ועריכה: דלית באום, עמ' 167-189.

³³ שם, עמ' 167.

הכפולה של גזענות והומופוביה"³⁴. על קשר ייחודי זה והשלכותיו על הלסבית כהת העור כפרט בחברה, כותבת בהרחבה ומספרת מנקודת מבט אישית ומעניינית החוקרת גלוריה אנולדואה, במאמרה "אזור הגבול / La Frontera – המסטיסה החדשה"³⁵. אנולדואה מגדירה עצמה כ- "צ'יקנה [אמריקאית ממוצא מקסיקני], פמיניסטית, לסבית, משוררת *tejana patlache* [טקסנית קוויירית] ותיאורטיקנית של התרבות"³⁶. כמו כן, היא מכנה את עצמה 'מסטיסה' – "Mestiza, בת תערובת, היא מילה אצטקית במקורה, שפירושה קרועה בין דרכים שונות"³⁷. אנולדואה נתפסת כדמות המייצגת אישה מעורבת שנאלצת להתמודד עם זהות כלאיים כמעט בלתי אפשרית: אישה לסבית בעלת מוצא אותו ניתן להגדיר כמיעוט בנוף האמריקאי – המוצא המקסיקני. זהות ייחודית זו היא ברת השוואה לזהות בנות 'המיעוט האחרת', אשר גם הן נשים, לסביות, ובעלות מוצא הנתפס כמיעוט סימבולי בחברה הישראלית – המוצא המזרחי. לאור השוואה זו ניתן לפרש את מאבקן של 'המיעוט האחרת' כנגד הדיכוי התרבותי כדומה מאוד לזה של אנולדואה, המנסה "להגדיר מחדש זהות לא כשייכות לקבוצה מסוימת עם מאפיינים מובהקים – גזעיים, אתניים, מיניים, לאומיים – אלא כמרחב של כלאיים, של תערובת, מרחב המכונה 'היברידיות'"³⁸. היברידיות זו מייצגת ללא ספק גם את המרחב ליצירת זהות בלתי אפשרית על ידי לסביות מזרחיות בארץ, המנסות לשלב בין זהותן המזרחית לזהותן הלסבית כנשים שהן מלכתחילה מיעוט סימבולי מול הרוב הגברי. "אזור הגבול" עליו מדברת אנולדואה למעשה "נוכח פיזית בכל מקום שבו שתי תרבויות או יותר נוגעות זו בזו, בכל טריטוריה המכילה אנשים מגזעים שונים, בכל מקום שבו נפגשים זה עם זה בני המעמד התחתון, הנמוך, הבינוני והגבוה, בכל פעם שהמרחק בין שני אנשים מצטמצם בזכות אינטימיות"³⁹. בהתאם להגדרה מרעננת זו, ניתן להתייחס לאזור הגבול כמפגש בין מזרחים לאשכנזים, נשים לגברים, להט"בים להטרוסקסואליות/ים – או בין כל שני צדדים של שסעים המפצלים את החברה הישראלית למיעוט סימבולי ורוב סימבולי (עלון בספרה משתמשת בשסע 'מזרחים-אשכנזים' וקוראת באמצעותו את שאר השסעים המפצלים את החברה הישראלית)⁴⁰. כמו כן, אנולדואה מעלה דילמה איתה נאלצת להתמודד המסטיסה, בת

³⁴ שם, עמ' 168.

³⁵ אנולדואה, גלוריה, "אזור הגבול / La Frontera – המסטיסה החדשה" בתוך: *ללמוד פמיניזם: מקראה, תרגום*: רוני ברייר-גארב, עמ' 357-375.

³⁶ שם, עמ' 357.

³⁷ שם, עמ' 359.

³⁸ שם, עמ' 357.

³⁹ שם, עמ' 359.

⁴⁰ עלון, עמ' 22.

התערובת: "בקולו של איזה קולקטיב צריכה לשמוע בתה של אם כהת עור?"⁴¹. דילמה דומה ניצבת מול בת 'המיעוט האחרת' – האם לוותר על זהותה המזרחית, לאכזב את אמה המרוקאית, ולחיות חיים לסביים מלאים תוך התכחשות למוצאה האתני? או שמא להקשיב לקול אמה, להחזין את נשיותה, למצוא בעל ראוי, ללדת שלושה ילדים, ולשכוח מכל משיכה אפשרית לנשים ועל אחת כמה וכמה מימוש זוגיות לסבית. כנגד הכרח אבסורדי זה, המאיים לבחור בין שתי אפשרויות שלא חייבות להתנגש, יוצאת אנזלדואה ומנסה ליצור מרחב חדש בו זהות מעורבת יכולה להתקיים מבלי שתהיה חייבת האישה לקרוע נתח אחד בזהותה על מנת שיוכל להתקיים הנתח הנותר. הפיתרון שמציעה אנזלדואה הוא "עקירה מן השורש של החשיבה הדואליסטית מתודעת היחיד והקולקטיב"⁴², אמנם רק כצעד ראשון של מה שצפוי להיות מאבק ארוך, אך בסופו מציאות שמאפשרת זהות שהיום נתפסת כבלתי-אפשרית.

על התמודדות הבת לאם המזרחית (מרוקאית במקרה זה) עם הניסיון לממש את זהותה הלסבית במקביל ולרצות את כל הצדדים המעורבים בעניין (מלבד את שלה, כמובן) כותבת ד"ר יעל משעלי במאמרה היחיד מסוגו – "עד החתונה זה יעבור": מזרחיות מפרספקטיבה לסבית"⁴³. משעלי מספרת על חווית ה'דראג'⁴⁴, דרכה היא יכולה לצאת מההטבעה החיצונית שמטילה עליה החברה כסטרייטית אשכנזייה (לאור עורה הלבן ונשיותה המוחצנת), ולממש את זהותה הלסבית-פמית⁴⁵ מזרחית⁴⁶. בסרטו התיעודי של אורי ברבש, *באר חלב באמצע עיר*⁴⁷, סרט העוקב אחר חייהם הפואטיים של משוררים צעירים, משתפת משעלי: "הפרסונה הדראג שלי זהו המקום הראשון שבו יצאתי מהארון כמזרחית"⁴⁸. מעבר (פאסינג)⁴⁹ זה שמבצעת משעלי, מאישה הנתפסת כאשכנזייה למזרחית שהיא, הינו הפוך מהמעבר המוכר של המזרחית ה-"משתכנת", על כן ניתן לפרש אקט זה של משעלי כמערער על הנורמה החברתית המציירת את האשכנזייה כאיקון בעל

⁴¹ אנזלואה, עמ' 361.

⁴² שם, עמ' 363.

⁴³ משעלי, יעל, "עד החתונה זה יעבור": מזרחיות מפרספקטיבה לסבית" בתוך: *תיאוריה וביקורת* 35 (סתיו 2009), עמ' 255-262.

⁴⁴ "דראג (drag) – בהרחבה, לבישת בגדי המין השני; ובמובן כוללני עוד יותר – כל ביגוד שמסמן תפקיד חברתי. דראג כפרקטיקה תרבותית – נשפי דראג או מופעי דראג – הוא צורה תצורה שצמחה בתרבות המשנה ההומואית הגברית, והתפשטה בשנים האחרונות גם לתרבות הלסבית", לקוח מתוך: "מילון מונחים" בתוך: *מעבר למיניות*, עמ' 352. משעלי משאילה את הפרקטיקה בדראג בה מגדר אחד מציג עצמו כמגדר אחר, ומיישמת אותה על דראג כנראות אתנית.

⁴⁵ פֶּסֶם – לסבית נשית. קטגוריית מגדר לסבית שמקורה בתרבות הברים הלסבית בארצות הברית משנות ה-30 עד שנות ה-60 של המאה העשרים". לקוח מתוך: "מילון מונחים" בתוך: *מעבר למיניות*, עמ' 354.

⁴⁶ משעלי, עמ' 255.

⁴⁷ *באר חלב באמצע עיר* – חלק ראשון, אורי ברבש, מחלקת התעודה של ערוץ 1, ראשות השידור, 2012, קישור אינטרנטי - <http://www.iba.org.il>.

⁴⁸ שם, 51: 17: 47-00: 17: 00.

⁴⁹ "שורשיו של המונח נעוצים בזיהויים של שחורים כלבנים על בסיס נראות גופנית בהירה או שנתפסת כלבנה. [...] אפשר להשתמש במונח זה גם באופן מורחב כדי לתאר זיהוי על פי מאפיינים חיצוניים שאינו מתיישב עם הנחות מהותניות של זהות מגדרית, מינית או אתנית" – משעלי, שם.

נראות חיזונית אליו צריכה כל בחורה לשאוף ללא קשר למוצאה האתני המקורי. כמו כן, ביחס ל"השתכנזות", משעלי משווה בין אקטים של מעברים אתניים לאקטים של מעברים מגדריים: "האופן שבו מזרחיות עוברות כאשכנזיות, אם באמצעות אימוץ מאפיינים חיזוניים ואם באמצעות סגנון דיבור, עשוי להיות אנלוגי לאופן שבו לסביות בוציות⁵⁰ עוברות כגברים ולסביות פמיות עוברות כנשים. בכל אחד מן המקרים מתבצע חיקוי משכנע של התפקיד הנורמטיבי בידי מי שבאופן מהותי אינו עומד בדרישות התפקיד"⁵¹. בדרך זו משעלי יוצרת אנלוגיה בין: מזרחיות, לסביות, לסביות-בוציות ולסביות-פמיות – על בסיס מיקומן מחוץ לנורמה, מול התפקיד הנורמטיבי המקביל לכל אחת מהן: אשכנזיות, סטרייטיות, גברים ונשים (בהתאמה). כמו כן, מלבד הקושי בהתמודדות עם זהות שאינה נורמטיבית אל מול כל מה שמוגדר כנורמה, משעלי מצביעה על התנגשויות הקיימות בין הזהויות החוץ-נורמטיביות בין לבין עצמן, ומעלה את השאלה: "האם אי פעם אוכל להיות מזרחית אם איני נשואה או אם בהריון ולא זו בלבד אלא אף לסבית פמיניסטית?"⁵². התגובה לה "זוכה" הלסבית המזרחית, בת 'המיעוט האחרת', היא כפולה – הן על מזרחיותה והן על לסביותה – 'לא די בכך שאת מזרחית, עכשיו גם לסבית!?! האם לא די לך בשונות אחת?!'. בהמשך הסרט באר חלב באמצע עיר מספרת משעלי על היחסים בינה לבין אמה המושפעים משילוב זהותה הלסבית עם זהותה המזרחית:

"לא חושבת שלאמא שלי בכלל היה מפריע שאני אהיה, נגיד, לסבית עם ילדים אם לא היה את הממד של 'חשומה', של: מה האחיות שלה יגידו, מה המשפחה שלה תגיד, מה הם יחשבו עליה? איזו מין בת היא גידלה, מה זה אומר על האישה שהיא, על האמא שהיא. הבושה ממש מנהלת לנו את החיים [...] בכוונה אמרתי 'חשומה' ולא בושה, כי זה משהו מאוד מזרחי, כי אם כל החיים התרבות אומרת לך שאתה לא מספיק טוב ואתה צריך לזוז לשוליים ולהיות בשקט ולא לתפוס יותר מדי מקום ולהגיד תודה שבכלל קיבלת משהו – אז הדבר האחרון שאתה רוצה לעשות זה להפיל איזה זרקור על איזו חריגות נוספת. זאת אומרת, לא מספיק הם מזרחים, או לא מספיק כל מה שהם עברו כדי להתקבל, למצוא את מקומם בתוך התרבות הישראלית – אז עכשיו אני אבוא ואהרוס את הכל עם הלסביות הזאת?"⁵³

כפילות זו באה לידי ביטוי גם מבחינת הצדדים המפעילים דיכוי ולחץ כלפי הלסבית המזרחית, בניסיונה להשתייך לשתי הקהילות במקביל – העדה המזרחית והקהילה הלהט"בית:

⁵⁰ "בוצ' – לסבית גברית. קטגוריית מגדר לסבית שמקורה בתרבות הברים הלסבית בארצות הברית משנות ה-30 עד שנות ה-60 של המאה העשרים". לקוח מתוך: "מילון מונחים" בתוך: מעבר למיניות, עמ' 351.

⁵¹ משעלי, עמ' 256.

⁵² שם, 257.

⁵³ באר חלב באמצע עיר, 19: 00-47: 20: 46.

"לסביות מזרחיות סובלות לא רק מדיכוי הטרוסקסיסטי מצד משפחותיהן ומצד העדה המזרחית, אלא אף מדיכוי אתני מצד הקהילה הקווירית. מהו המקום השמור למזרחיות בתוך הזהות הקווירית המערבית הגברית והלבנה?"⁵⁴, וניתן להוסיף לשאלה זו של משעלי – האם בכלל קיים מקום כזה? הדרה זו של המזרחיות מהקהילה הקווירית היא אקט אבסורדי, שכן מדובר על שתי קבוצות מיעוט סימבולי שרק הגיוני כי יתמכו אחת בשנייה. כלומר, המאבק של המזרחית על זהותה בעולם מערבי דומה למאבק של הלסבית על זהותה בעולם הטרונורמטיבי. זאת ועוד, הקשר בין הקבוצות הוא אינהרנטי שכן, כפי שטוענת משעלי, "להיות מזרחית' הוא מהלך קווירי [בפני עצמו] כיוון שהוא מחייב אותי לתת דין וחשבון על ההקשר שבו מיוצרת הזהות שלי ועל התנאים המאפשרים אותה או לחילופין מוחקים אותה"⁵⁵. המונח 'קוויר' "מבטא ערעור על התפיסה של טבעיות ונורמליות בכל הנוגע למין, מגדר, מיניות והקשר ביניהם"⁵⁶. משעלי מרחיבה את המונח ועושה בו שימוש במרחב האתני, כאשר מגדירה את המזרחית כקווירית המערערת על התפיסות הטבעיות בכל הנוגע לזהות אתנית.

ברצוני לטעון שכפי שהזהות הקווירית שמורה לאשכנזייה הלבנה, בהתאם לדבריה של משעלי, כך השירה הקווירית שמורה ליונה וולך ולמשוררות אשכנזיות דומות לה, ולא פותחת שעריה בפני משוררות מזרחיות, שלא לומר מזרחיות-לסביות – על כך כותבת עלון כותבת בספרה *אפשרות שלישית לשירה*: "המודל השירי המשוחרר מינית שהציבה יונה וולך איפשר לקולקטיב ההגמוני לדמיין את עצמו בו זמנית כנועז, אירופאי ולבן. אולם עבור משוררות מזרחיות המודל שהציעה וולך היה חסום. הדימויים הנוצריים היו רחוקים הן מעולמן והן מן האופי בו כוננו את עצמן. אי לכך, זניחת העיטוף הנוצרי ושימוש חשוף בתכנים מיניים טמן בחובו את מכשלת ההגזעה"⁵⁷. וולך, מלבד היותה אוונגרדית בשירה משוחררת מינית, התהוותה גם כסמל השירה הקווירית. אף על פי שלא הגדירה עצמה כלסבית ואף יצאה עם גברים רבים, הייתה המשוררת הראשונה (שהתפרסמה) שהעזה לכתוב שירה המדברת על חד-מיניות וחוצה גבולות מגדריים: "היא אולי לא יודעת / ואולי גם לא תדע / שהיא לסבית שמעדיפה בחורים / ואתה הומו שמעדיף בחורות / ואתה בחורה / היא בחור / זה די מסתדר ביחד / הרי המוח מה שמשנה / ולא הצורה הגופנית / ביצים מדומות / המסתירות כוס תאוותני / או כוס / המסתיר ביצים"⁵⁸. הנערה המזרחית בת החמש-עשרה אשר לראשונה מגלה על נטייתה הלסבית ומחפשת שירה קווירית

⁵⁴ שם, עמ' 258.

⁵⁵ שם, עמ' 259.

⁵⁶ מעבר למיניות, עמ' 355.

⁵⁷ עלון, עמ' 130.

⁵⁸ וולך, יונה, "אתה חברה שלי" בתוך: מופע, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1985.

להזדהות איתה ולמצוא בה תשובות על עצמה, תמצא את יונה וולך ותפנים כי אין מקום לשירה לסבית-מזרחית, ואולי אף לא קיימת זהות שכזו כלל. על כן, אם ברצונה לממש חיים לסביים עליה להצניע את מזרחיותה ולקרוא רק יונה וולך (עלון מצטטת את דבריו של בועז כהן, שדרן הרדיו: "אהבתי את יונה וולך ואת פינק פלויד. לא יכולתי לאהוב אז את ארז ביטון"⁵⁹). אם לסטודנטית בת העשרים וארבע לקחו כמה חודשים, והיא נדרשה לחייג לכמה מספרים ולשלוח כמה מיילים על מנת לאסוף שירה כזו, ניתן להבין למה הנערה המבולבלת בת החמש-עשרה תבחר ביונה וולך. לאור כל הסיבות הללו מתעצמת החשיבות של הערך הקולטיבי של 'שירת המיעוטים'⁶⁰, ובמיוחד של שירת 'המיעוט האחרת'. ארצה לטעון כי אותה שירה זעירה ובלתי מושגת, המשלבת את קולן של בנות שלושה מיעוטים (נשים, מזרחיות, לסביות), מדברת בשם קולקטיב סמוי מן העין ומנכיחה את אפשרות מיקומן במפת השירה העברית.

⁵⁹ עלון, עמ' 19.

⁶⁰ עלון, עמ' 21.

פרק ב' – העמקה בשירת 'המיעוט האחרת'

פרק זה יתמקד בשיריהן של שלוש משוררות – גבריאלה אלישע/אלה בת-ציון, יאלי השש, יעל משעלי – אשר מלבד אפשרות שיוכן לקבוצת 'המיעוט האחרת' הן גם כותבות טקסטים העוסקים, אם במישרין ואם בעקיפין, בנשיות, מזרחיות, לסביות, ובמורכבות היחסים המתקיימים בין שלוש זהויות מיעוט אלו. הבחירה לנתח את שירי המשוררות בסדר הזה אינה אקראית. לאחר עיון מעמיק בטקסטים של שלושתן הבחנתי במגמה אשר בעיני חיונית להבנת שיריהן בקונטקסט 'המיעוט האחרת' באופן השוואתי: מגמה של התקרבות אל ליבת שלושת המיעוטים ובוטות הדיבור עליהם, כאשר אלישע/בת-ציון תמוקם בצד המעורפל והרחוק יותר מן הליבה, משעלי תהיה נוכחת בצד הקרוב ביותר, ואילו את השש ניתן יהיה לייצב פחות או יותר בין שתיהן. מגמה זו של התקרבות לליבה מעניינת בהקשר 'המיעוט האחרת', שכן כבר עצם הבחירה לכתוב שירה שניתן להגדיר אותה כנשית/לסבית/מזרחית, לא כל שכן כשילוב של שלושתן, תהא בחירה אמיצה שראוי לתת התייחסות לאתגר שבכתיבתה. מכאן יהיה יותר קל להבין מדוע הגיוני שיווצר פער בין שירים של משוררות אשר בחרו לגעת בנושא כה עדין באופן עקיף לבין אלו שבחרו "לתקוף" אותו באופן ישיר.

גבריאלה אלישע/אלה בת-ציון

גבריאלה אלישע או אלה בת-ציון הינה משוררת ומתרגמת ירושלמית ילידת 1954. את שיריה המוקדמים פרסמה תחת השם 'גבריאלה אלישע' ואת שיריה המאוחרים תחת השם אלה בת-ציון⁶¹ שכן שינתה את שמה לאחר חזרתה בתשובה⁶². עמליה זיו, בכתבת העיתון "הספרות שלא נכתבה אך עדיין ממתינה להיכתב", אותה פרסמה מחדש בספרה שראה אור לאחרונה – *מחשבות מיניויות*⁶³, מזכירה את אלישע כאחת מן המשוררות היחידות המזוהות עם ספרות לסבית בישראל: "[...] התבקשתי לדבר על ספרות לסבית בארץ או על לסביות בספרות. [...] התוצאות אכן אישרו את הנחותיי המוקדמות: מושא המחקר כמעט אינו קיים. בתחום השירה העלה החיפוש ארבע משוררות שפרסמו ספרים⁶⁴: גבריאלה אלישע, חדוה הרכבי, סיגלית דוידוביץ ולאחרונה גם דנה

⁶¹ לקסיקון הספרות העברית החדשה, עורך אחראי: יוסף גלרון-גולדשלגר, Web, נומבמבר 2013, <http://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon/01020.php>

⁶² אף על פי שאתייחס הן לשירים שפרסמה כגבריאלה אלישע והן לשירים שפרסמה כאלה בת-ציון, בהתייחסותי אל המשוררת אכנה אותה 'אלישע', בהתאם לאופן בו היא מזדהה כיום.

⁶³ זיו, עמליה, "הספרות שעדיין לא נכתבה אך עדיין ממתינה להיכתב" בתוך: *מחשבות מיניויות: תיאוריה קווירית, פורנוגרפיה והפוליטיקה של המיניות*, תל אביב: הוצאת רסלינג, 2013, עמ' 236-231.

⁶⁴ הדגשה שלי. הוספתי הדגשה בכדי להאיר את הסיבה לאי-הכנסת של שתי המשוררות הנוספות עליהן אדבר, יאלי השש ויעל משעלי, אשר טרם פרסמו את שיריהן בספרי שירה.

אמיר"65. אכן, אלישע היא בין המשוררות היחידות בקטגוריה זו שפרסמה לא מעט ספרי שירה, ביניהם: בשפתיים נשפתי חושך לגוף: שירים (1973), הנשמה מילולית (1980), טקסטים ומיני-טקסטים (1985), השראה (1987), ספר החלומות של אלוהים (1994), שפת סף, או, מים, אמא, נפש (כולל מבחר שירי רובר דסנוס אותם תרגמה מצרפתית, 1996) ועוד66.

הספר הראשון אליו אתייחס הינו טקסטים ומיני-טקסטים67, אותו חילקה אלישע לשני חלקים עיקריים: 'טקסטים מוקדמים' ו-'טקסטים מאוחרים'. הספר בנוי ברובו משירים קצרים וממה שבחרה לכנות אלישע 'מיני-טקסטים' – שירים קצרצרים, הבנויים משורות קצרות ומועטות. בין כל מיני-טקסט למשנהו מפריד כוכב קטן אשר מסמל את המעבר למיני-טקסט הבא. למרות הפרדה זו, ניתן להבחין בקשר לוגי הקיים בין מיני-טקסטים הממוקמים באותו עמוד בספר, לדוגמת השירים הבאים אליהם אתייחס (נספח ב'):

"// לא הוצאתי הגה מאז הבוקר / תוך הגות באבריך החמים // גופך מתמצת את הנוף. / הלב מתרחב לקראתו / כאל פגישה עם עולם יחיד. // כבי את הסיגריה / ובואי לישון."68.

בשלושת המיני-טקסטים חבוי דובר או דוברת הפונים בגוף ראשון אל נמענת אישה בגוף שני. מכיוון שאין זיהוי מפורש של הדוברת/ת כסובייקט מסוים או סממן למגדר שלו/ה, הגיוני ביותר לזהות את הדוברת כמשוררת עצמה, או לכל הפחות כדוברת אישה, שכן כותבת מילות השיר הינה אישה. על כן, לאור ההמשכיות המורגשת בין שלושת השירים, אזהה את הדוברת כאותו אדם בשלושתם. על סמך הנחה זו, המיני-טקסט הראשון יתפרש כתיאור מעודן של הבוקר הבא לאחר הלילה שהכיל סיטואציה לסבו-ארוטית בין הדוברת לנמענת: "לא הוצאתי הגה מאז הבוקר / תוך הגות באבריך החמים". הדוברת נזכרת באיבריה החמים (אולי עדיין) של הנמענת בהם חזתה במהלך הלילה, ועכשיו לאור בוקר אין בנפשה להוציא אף הגה מפיה. המיני-טקסט השני נפתח בפנייה ישירה אל הנמענת: "גופך מתמצת את הנוף / הלב מתרחב לקראתו / כאל פגישה עם עולם יחיד". גוף הנמענת הפותח את השורה מהדהד את איבריה החמים המוזכרים שורה קודם לכן. הדוברת מתארת כיצד גופה הוא תמצות של הנוף כולו, שכן עבורה אין מחזה עיקרי יותר ממנה. "הלב" המוזכר בשורה השנייה ממחיש את הרגש המפמפם שחשה הדוברת כלפי הנמענת, שכן רגש זה מתרחב לקראת גוף הנמענת, שהוא סינקדוכה של הנמענת עצמה, כמו

65 שם, עמ' 231.

66 לקסיקון הספרות העברית החדשה, Web.

67 אלישע, גבריאלה, טקסטים ומיני-טקסטים, ירושלים: הוצאה עצמית, 1985.

68 שם, עמ' 61 (כל הציטוטים הבאים לקוחים ממראה מקום זה עד שיצוין אחרת).

לקראת פגישה עם עולם יחיד. המיני-טקסט השלישי סוגר את המעגל השירי: "כבי את הסיגריה / ובואי לישון". חתימת השיר בהזמנת הדוברת את הנמענת ללכת לישון מציבה אותנו, הקוראות⁶⁹, בשעת לילה ומחזירה אותנו אל השורה הראשונה הנפתחת בבוקר. האופן האינטואיטיבי והאנושי בו מבקשת הדוברת מן הנמענת לכבות את הסיגריה וללכת לישון מביאה אותנו לתובנה כי אנו עדות לסיטואציה יומיומית, שכן התחילה לאור בוקר והסתיימה לסוף יום. הפנייה הארצית "בואי לישון" מכילה בתוכה את ההמשך המובן מאליו של הבקשה: "בואי לישון" 'איתי'. מכאן ניתן להסיק כי הדוברת והנמענת נמצאות במערכת יחסים זוגית, כאשר פותחות את יומן במיטה ביחד ושם גם מסיימות אותו.

שלושת המיני-טקסטים הבאים, המצויים בהמשך אותו ספר, ניתנים אף הם להיקרא יחדיו (נספח ג'):

''' שרידי שירתה של סאפפו – / שוב עיינתי בהם הערב. // אינך יודעת מה אני עושה: / שומעת את קולך החי בחושך / ומשיבה לך מילים חמות // אאחל לך שינה ערבה / ואולי אהיה נפש פועלת או ניצב / באחד מחלומותיך''⁷⁰.

מיני-טקסטים אלו מזכירים מאוד את הקודמים באופיים, שכן גם בהם יש פנייה של דוברת בגוף ראשון אל נמענת בגוף שני, אך בשונה מהם, כאן מבהירה אלישע כי מדובר בוודאות בדוברת אישה: "שומעת את קולך [...] ומשיבה לך...". הזכרת שרידי שירתה של סאפפו, בהם מעיינת הדוברת לעת ערב, מכניסים את השיר לקונוטציה לסבית כבר מראשיתו, שכן סאפפו ידועה בתור המשוררת העתיקה מהאי לסבוס שביוון שכתבה לראשונה שירי אהבה רומנטיים לנשים. לאחר מכן פונה הדוברת אל הנמענת ומפרטת עבורה את מעשיה בהמשך לאותו ערב בו היא מעיינת בשירי סאפפו. קולה של הנמענת, לו משיבה הדוברת מילים חמות, הוא כנראה מלמול שקט של הנמענת לעבר הדוברת המצויה במיטה לידה – על כן הקול חי בחושך. הנחה זו מתחזקת במיני-טקסט השלישי, כאשר מאחלת הדוברת לנמענת שינה ערבה תוך כדי הליכתן לישון. כמיהתה של הדוברת אל הנמענת מצטיירת במשאלתה להיות נפש פועלת, ואפילו רק ניצב, באחד מחלומותיה. לא ניתן למצוא ארוטיקה מובהקת בשיר זה לעומת השיר הקודם, אך בדומה לו גם כאן מורגשת הוויה לסבית יומיומית המתהווה סביב עיון בשירי סאפפו.

⁶⁹ העבודה מנוסחת בלשון נקבה אך מיועדת לשני המינים.
⁷⁰ שם, עמ' 64 (כל הציטוטים הבאים לקוחים ממראה מקום זה עד שיצוין אחרת).

מלבד שירים המתארים רומנטיקה לסביבת כותבת אלישע גם שירי אהבה הטרוסקסואלית, לדוגמת השיר "כל מה שאני רוצה הוא להיות בחיקך"⁷¹ (נספח ד'). ניתן להבחין כיצד בשיר זה, לעומת השירים הקודמים בהם מתוארת רומנטיקה ומיניות לסבית, מנוסחת מיניות בוטה וישירה אשר אינה משתמעת לשתי פנים (בקריאה ראשונה): "כל מה שאני רוצה לעשות איתך אהבה [...] כל מה שאני רוצה לשכב איתך / כל מה שאני רוצה אורגזמה איתך". לעומת 'האיברים החמים' בהם הוגה הדוברת בשיר הראשון, כאן הדוברת מצהירה בפירוש מה היא מעוניינת לעשות עם הנמען מבחינה מינית. כמו כן, השיר בנוי מעשרה בתים קצרים בעלי שתי שורות כל אחד, כאשר כל בית מביע בצורה ממוקדת ועניינית את רצונה של הדוברת כלפי הנמען: "כל מה שאני רוצה לסעוד איתך / לשוח איתך, לשוחח איתך // ולקחת אותך לקולנוע ולחלום לצדך / ולקרוא לך שירים ולהיות ההשראה שלך // ולדאוג לך ולטלפן אליך / ולפנות אליך במילה אהובי". הענייניות יתר והרשמיות משרות בשיר נופח אימפרסונאלי אשר באופן אבסורדי מרחיקות את הדוברת מן הנמען. כמו כן, ציונה של הדוברת כי כל מה שהיא רוצה הוא לפנות אל נמענה במילה 'אהובי' מעלה בפני קוראת השיר את האפשרות שבעצם כל מה שהדוברת רוצה זה רק לפנות אל נמענה במילה 'אהובי' ולנהל זוגיות הטרוסקסואלית, אך לא באמת לאהוב את נמענה. הדוברת לא שופכת את רגשותיה בפני הקוראות, היא רק מציינת כמו ב'רשימת מכולת' דברים שהיא מעוניינת לעשות עם הנמען, כאשר 'לעשות איתו אורגזמה' ו'לקחת אותו לקולנוע' מקבלים את אותו המשקל. בסוף השיר אפשר שתמצא הסיבה להעדר הרגש ונוכחות הרשמיות: "כל מה שאני רוצה להתרועע איתך / ולהראות איתך באספות ספרותיות". יתכן ובחירתה של אלישע לחתום את השיר דווקא בשורות אלו מצביעה על הסיבה האמיתית לכך שהדוברת מבקשת בן זוג שתוכל לקרוא לו אהובה, להתרועע עמו ולהיראות איתו באספות ספרותיות – הרצון להקרין כלפי חוץ ניהול של חיים נורמטיביים במערכת זוגית הטרו-נורמטיבית. החוסר הקיים באינטימיות, ברגש ובחוויות הפנימיות שבין הדוברת לנמען מתמלא בחוויות חיצוניות ובמה שהם משדרים רק כלפי חוץ. חתימה זו של השיר, לאור פרשנות זו, מקבלת גוון מלנכולי אשר מוביל לתובנה כי מערכת היחסים שבונה המשוררת לאורך השיר אינה האולטימטיבית בעיניה כי אם היחידה האפשרית.

מעיוני בשיריה של אלישע לא מצאתי שיר המתייחס למזרחיות בצורה ישירה או בצורה עקיפה הניתנת להבחנה. העדר זה אירוני לאור העובדה שבעמוד הראשון בעותק של ספר שיריה

⁷¹ בת-ציון, אלה, "כל מה שאני רוצה הוא להיות בחיקך" בתוך: אמרי, תל אביב: הוצאת ידיעות אחרונות, 2000, עמ' 30-31 (כל הציטוטים הבאים לקוחים ממראה מקום זה עד שיצוין אחרת).

טקסטים ומיני-טקסטים, אותו השאלתי מספריית הר-הצופים באוניברסיטה העברית, מופיעה מדבקה עם הכיתוב (נספח ה'): "ספר זה ניתן כשי על ידי המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח במשרד החינוך והתרבות". אירוניה זו מעלה את השאלה: האם על משוררות מזרחיות, לא כל שכן, מזרחיות-לסביות, לכתוב על נושא המזרחיות או להחצין את מזרחיותן בשיריהן מתוקף היותן מיעוט כה נדיר אשר, כפי במילותיה של עמליה זיו, "כמעט אינו קיים"⁷²? האינסטינקט הראשוני מפתה לענות 'כן' מידי לשאלה, אך יש לתת את הדעת לכך שכתובה על מזרחיות וייחוד המוטיבים המזרחיים בפואטיקה יכולים להוות כמוקד נוסף להזרת מזרחים מהקונצנזוס ותיגום כחריגים בחברה.

יאלו השש

ד"ר יאלי השש היא מרצה בתכנית ללימודי נשים ומגדר באוניברסיטת תל אביב. עוסקת בחקר ההיסטוריה החברתית של נשים, היסטוריוגרפיה של עוני והמזרחים בישראל⁷³. כמו כן היא פעילה פמיניסטית מזרחית בתנועת 'אחותי', לה מודה שולה קשת בפתח הדבר של האסופה *לאחותי, פוליטיקה פמיניסטית מזרחית*: "תודה מיוחדת ליאלי השש, על חריפותה ועל רגישותה הרבה לממד הפוליטי והחברתי של הספר שסייעו בגיבוש אופיו"⁷⁴. השש, לעומת אלישע, טרם פרסמה ספרי שירה, וכמו שכן שירים לא רבים. עם זאת, שירה שכן פורסמו משלבים בין ערביותה המזרחית למזרחיותה הלסבית כבמארג שתי וערב צבעוני. השיר "פיתוי"⁷⁵ (נספח ו') שפורסם בכתב העת *עיתון 77* ממחיש בצורה הנוכחת ביותר את השילוב הזה.

מוטיב האוכל המזרחי, אשר מופיע כבר בשורה הראשונה יחד עם הביטוי המזרחי המובהק "כפרה", הוא המוטיב העיקרי בשיר, דרכו מיישמת השש אפשרות חדשה של פיתוי מיני-לסבי – מן 'חטא קדמון' מזרחי: "בואי בשבת כפרה, אני אעשה לך משהו לאכול". השיר כולו סובב סביב הסיטואציה הזו, בה הדוברת מציעה לנמענתה לבוא אליה בשבת ואז מתארת לאורך השיר כולו את התרחיש האפשרי שיתממש לאחר שתציע לה "משהו לאכול". מכאן ניתן להסיק כי השיר כולו הוא למעשה סיטואציה מדומיינת, אך מפורטת היטב, שמשפתת הדוברת עם קוראת

⁷² זיו, עמ' 231.

⁷³ התוכנית ללימודי נשים ומגדר: אוניברסיטת תל אביב, הפקולטה למדעי הרוח, Web, נובמבר 2013, <http://humanities.tau.ac.il/gender/index.php/academicstaff/outsidestaff>

⁷⁴ לאחותי, פוליטיקה פמיניסטית מזרחית, עריכה: שולמית ליר, תל אביב: הוצאת בבל, 2007, עמ' 14.

⁷⁵ השש, יאלי, "פיתוי" בתוך: *עיתון 77* גיליון 310-309, עריכה: מיכאל בסר, עמית ישראל-גלעד, (אפריל-מאי 2006), עמ' 18 (כל הציטוטים לקוחים ממראה מקום זה עד שיצוין אחרת).

השיר. הפירוט הכה אנושי וסיפורי מעיד על כך שזו ככל הנראה סיטואציה המבוססת על רגעים שחוותה הדוברת בעבר עם אותה נמענת אשר אותה היא מכירה כל כך טוב עד כי יכולה לצפות כל תגובה ותגובה שלה. הפיתוי המתנוסס בראש השיר נשזר לכל אורכו דרך הצעותיה המפתות של הדוברת אל הנמענת באמצעות האוכל המזרחי: "ואני אשים לך צלוחית של זיתים סוריים דפוקים / ואוציא מהמקרר בקבוק של עראק / מלא במים קרים, ולידו אעמיד כוס זכוכית קטנה, / ובכלי נירוסטה ישן ומעוטר אניח פלפלים קלויים, חריפים / ואגדוש את צלחתך בקוסקוס וטביח". הזיתים הסוריים, העראק, הפלפלים החריפים והקוסקוס – כולם משרים בשיר את הנינוח המזרחי והריחני שאופף את סיטואציית שתי הנשים. ניתן להבחין כיצד הדוברת שומרת על האיפוק העדין הקיים בפיתוי, כיוון שלא דוחפת בכוח את האוכל לנמענתה, אלא רק מניחה את המטעמים לידה ומחכה שהיא תממש את הצעד הראשון. הנמענת בהקשר המזרחי מצטיירת כצד האשכנזי המהוסס: "ואת תגידי, לא אני עוד לא רעבה [...] ואת סמוקת לחיים מהדרך או מהריח החרף שנשמת פתאום / תגידי בחיוך ביישני, לא באמת, עוד מעט". כמו כן, ציונה של הדוברת כי נמענתה חיוורת מחזק בתודעת הקוראות כי מדובר בנמענת לבנה: "תראי כמה את חיוורת, צהובה כמו תבן, אלחש בדאגה רגועה", ומיד לאחר מכן מציגה הדוברת את תגובתה האפשרית של הנמענת: "ואת תצחקי צחוק משוחרר, חופשי כמו החיים שבחרת". הערה כביכול שולית זו, שכן אין הרחבה עליה בהמשך, מאירה את השיר ומחדדת את התהיות לגבי טיב היחסים בין שתי הנשים. ברגע זה מתהווה הנמענת כאישה האשכנזייה, הלסבית המשוחררת מכבלי הגזענות על בסיס אתני, אשר מצליחה לממש את זהותה הקווירית המערבית הלבנה, מול הדוברת המזרחית שמתקשה לקיים חיים לסביים מבלי שיתנגשו שתי הזהויות שלה זו בזו. כך מואר הפער האתני בין הנשים, אך כך הוא גם מצטמצם, שכן הדוברת מצליחה לדלג מעל התהום האתנית אל עבר זרועות אהובתה. המיניות הלסבו-ארוטית בשיר אמנם מעודנת ומרומזת מאוד אך גם מורגשת ובלתי ניתנת להתעלמות: "וככה מבלי שתרגישי, אבצע מן הלחם ואטבול ברוטב של הקציצות, / ואגיש אל פידך, ובשעה שמבטך ישוטט אל הספרים שעל המדף תאחזי את ידי בשתי / ידיך / ותובילי אותה אלייך, / ותאנחי, / אהממ / איזה טעים / ואני אזקוף את גבי והחיוך לא ימוש משפתי שעה ארוכה". האכילה של הנמענת מן הקציצות ואנחתה כי טעים לה מהוות כתרועות הניצחון של הדוברת שהצליחה בפיתוי אותו בנתה בהדרגתיות מתחילת השיר. החיבור הרגשי והמיני בין שתי הנשים בשיר מתהווה כסימבולי, כאשר הדוברת מסמלת את העולם המזרחי, הנמענת את העולם האשכנזי, והחיבור בין השתיים מצביע על אפשרות קיום של מציאות שאינה מפלה על בסיס אתני ונטייה מינית כי אם נותנת מקום לאחדות העולמות.

יעל משעלי

ד"ר יעל משעלי, אשר במאמרה על "מזרחיות מפרספקטיבה לסבית" השתמשתי בפרק המבוא וכמו כן בסיפורה האישי המובא בסרט באר חלב באמצע עיד, הינה מרצה בתכנית ללימודי נשים ומגדר באוניברסיטת ת"א. מחקרה עוסק במבנים של מגדר ומיניות, זהויות לסביות וקוויריות, הפמיניזם הלסבי, מזרחיות בהקשר קווירי וביחסי הגומלין בין הנושאים הללו. כמו כן היא פעילה בארגונים פמיניסטיים וקווירים בתל אביב⁷⁶.

שירה של משעלי ברצוני אותו לנתח הינו הקטע הפואטי החותם את מאמרה של משעלי "מזרחיות מפרספקטיבה לסבית" ומתחיל במילים: "חלום ער: ⁷⁷ (נספח ז)". לאחר צירוף שתי המילים הסותרות הללו מופיעות נקודתיים המעידות כי כל מה שיבוא אחריהן הוא חלק מאותו חלום-ער. כמו כן, השיר בנוי בצורה של הכרה הדרגתית וגלישות אסוציאטיביות המאפיינות היזכרות בפרטי חלום נשכח: בהתחלה מופיעה אישה סמוקה ומזיעה שאין לדעת מי היא, בינתיים חודרת מוזיקה מזרחית לרגע ההיזכרות כמו גם כמות האור שבחדר, ולאט לאט תוך כדי התבהרות התמונה אנו מגלים שהאישה המבשלת היא אמה של הדוברת המופיעה בשיר. לאחר מכן מצטרפת דמות חדשה לחלום, היא הנמענת בשיר, אותה אישה שמחבקת את הדוברת מאחור: "אך את באה מאחור, מחבקת אותי, חזקה כמו הגבר שאמא שלי תמיד רצתה שיהיה מאחוריי". החיבוק העוטף מסמל בעיני הדוברת חוזק המזכיר לה גבריות, והגבריות מזכירה לה את הציפיות הבלתי ממומשות של אמה ואת האכזבה שבעקבותיהן. בשני משפטים שיריים המנוסחים כמתוך חלום מצליחה משעלי לתמצת את המשבר הגדול ביותר של הלסבית המזרחית – משבר שילוב הזהויות בחיי בת 'המיעוט האחרת'. המאהבת הלסבית המחבקת מאחור, האם המאוכזבת, והשיר המזרחי שמתנגן ברקע ומזכיר בכל תו את מצוקת הקיום של הזהות המעורבת, מתנקזים יחדיו בחלומה הער של הדוברת. בהמשך השיר מתאזנת העצבות שמשרה אכזבת האם, על ידי תיאור מיני נוטף ארוטיקה לסבית: "ומלפניי האוכל כבר רותח ואני מבעבעת ואסור לתת לי להתקרר, ואני ממלאת לך צלחת של חשק, אבל אנחנו אוכלות מהסיר. בעמידה. אדים ניגרים לאורכנו". החשק המיני מתפרץ מתוך הדוברת כאדים מן הסיר המבעבע. בדומה להשש, גם משעלי משתמשת במוטיב המזון בכדי לתאר לסבו-אירוטיקה, רק שבמקרה זה הסיטואציה היא אקט מיני מתפרץ ולא תהליך פתייני ממושך. הסקס הלסבי המתבצע בעמידה

⁷⁶ התוכנית ללימודי נשים ומגדר: אוניברסיטת תל אביב, הפקולטה למדעי הרוח, Web.
⁷⁷ משעלי, עמי 260.

מקבל גוון של חטא קטן המשווה לאכילה ישר מהסיר. השילוב של ה'אסור' עם ה'בלתי נמנע', המובל באמצעות הסיטואציה הארוטית, הינו סימבולי למציאות הכללית של כל לסבית מזרחית, שמצד אחד מרגישה כי אסור לה לאכזב את אמה ולנטוש את האפשרות לחיים נורמטיביים שלא יעיבו על המזרחיות שגם כך "מוטלת" עליה, אך מצד שני חשה כי אהבתה לנשים היא בלתי נמנעת ואינה יכולה להתכחש לנטיותיה המיניות והרגשיות. בדומה להשש, עצם כתיבת שיר אהבה לסבי השומר על האותנטיות המזרחית יוצר מציאות משולבת ומשלבת – בנייה של מרחב אוטופי בו הזהות הלסבית והזהות המזרחית אינן מתנגשות כי אם יוצרות זהות כלאיים חדשה ואפשרית – 'הזהות האחרת'.

סיכום

"במקרה הזה אימוץ זהות בלתי אפשרית אבל חשדנית מספיק"⁷⁸ – משפט זה החותם את השיר של וולך "אתה חברה שלי" הדהד בראשי לאורך כתיבת העבודה. נראה אבסורדי בעיני, בהתחלה, לצטט את מי שמצטיירת כאשמה לביסוס שירה לסבית וקווירית בקונטקסט המערבי-אשכנזי בלבד, אך לאחר זמן מה נפל האסימון בראשי – אין להאשים את המשוררת אלא את מי שקורא את שירה. החברה שאנו חיים בה היום, המתיימרת להיות נאורה ומכילה, מבינה ומקבלת, ליברלית ושוויונית, לא מודעת להדרת קבוצות מיעוט, סימבוליות או ליטרליות, מן המעגל שלה. ניתן לאבחן כי הבעיה הראשונית והעיקרית היא חוסר ההכרה בעצם קיומן של בנות המיעוט האחרת. אני מציעה את הפואטיקה ככלי להכרות עם קבוצות מיעוט מוחלשות כגון קבוצה זו ולהבנת המציאות שלהן. שירהן של שלוש המשוררות – אלישע, השש ומשעלי – לא רק מציגים את האפשרות למציאות משולבת ומשלבת של לסביות-מזרחיות, אלא גם מראים שיש מקום לשירת המיעוט האחרת במרחב הספרות העברית, ואף יותר מכך, מראים כי אנו זקוקות לשירה כזו.

⁷⁸ וולך, שם, עמ' 64.

ביבליוגרפיה

- אופנהיימר, יוחאי, מה זה להיות אותנטי – שירה מזרחית בישראל, תל אביב: הוצאת רסלינג, 2012.
- אלישע, גבריאלה, טקסטים ומיני-טקסטים, ירושלים: הוצאה עצמית, 1985.
- אנזלדואה, גלוריה, "אזור הגבול / La Frontera – המסטיסה החדשה" בתוך: ללמוד פמיניזם: מקראה, עמ' 357-375.
- באר חלב באמצע עיר – חלק ראשון, אורי ברבש, מחלקת התעודה של ערוץ 1, ראשות השידור, 2012, Web, <<http://www.iba.org.il/>>.
- בת-ציון, אלה, "כל מה שאני רוצה הוא להיות בחיקך" בתוך: אחרי, תל אביב: הוצאת ידיעות אחרונות, 2000, עמ' 30-31.
- גרינברג, סטיבן, עם אלוהים ועם אנשים: הומוסקסואליות במסורת היהודית, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2013.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מדינת ישראל, תאריך עדכון: יום ראשון ה-3 בנובמבר 2013, ל' חשוון תשע"ד, Web, <<http://www.cbs.gov.il/reader/>>.
- השש, יאלי, "פיתוי" בתוך: עיתון 77 גיליון 310-309, עריכה: מיכאל בסר, עמית ישראלי-גלעד, (אפריל-מאי 2006), עמ' 18.
- התוכנית ללימודי נשים ומגדר: אוניברסיטת תל אביב, הפקולטה למדעי הרוח, Web, נובמבר 2013, <<http://humanities.tau.ac.il/gender/index.php/academicstaff/outsidestaff>>.
- וולך, יונה, "אתה חברה שלי" בתוך: מופע, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1985. "עברית" בתוך: צורות, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1985.
- זיו, עמליה, "הספרות שעדיין לא נכתבה אך עדיין ממתינה להיכתב" בתוך: מחשבות מיניות: תיאוריה קווירית, פורנוגרפיה והפוליטיקה של המיניות, תל אביב: הוצאת רסלינג, 2013, עמ' 231-236.
- לאחותי, פוליטיקה פמיניסטית מזרחית, עריכה: שולמית ליר, תל אביב: הוצאת בבל, 2007, עמ' 14.

- ללמוד פמיניזם : מקראה – מאמרים ומסמכי יסוד במחשבה פמיניסטית, בעריכת: באום, דלית; אמיר, דלילה; ברייר-גארב, רונה; ברלוביץ, יפה; גריינימן, דבורה; הלוי, שרון; חרובי, דינה; פוגל-ביזיאוי, סילביה. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2006.
- לקסיקון הספרות העברית החדשה, עורך אחראי: יוסף גלרון-גולדשגור, Web, נומבמבר 2013, <http://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon/01020.php>.
- מוצפי-האלר, פנינה, "אשכנזייה שנשבתה: קווים ליצירת היסטוריוגרפיה ביקורתית פמיניסטית בישראל" בתוך: אשה במזרח-אשה ממזרח: סיפורה של היהודייה בת המזרח, עורכים: כהן טובה, רגב שאול, רמת-גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 2005, עמ' 267-281.
- מעבר למיניות: מבחר מאמרים בלימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית, עורכים: קדר יאיר, זיו עמליה, קנר אורן, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2003.
- משעלי, יעל, "יעד החתונה זה יעבור": מזרחיות מפרספקטיבה לסבית" בתוך: תיאוריה וביקורת 35 (סתיו 2009), עמ' 255-262.
- עלון, קציעה, אפשרות שלישית לשירה: עיונים בפואטיקה מזרחית, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2011.
- רדיקלסביות, "האישה המזדהה עם נשים" בתוך: ללמוד פמיניזם: מקראה, עמ' 111-117.
- ריץ', אדריאן, "הטרנסקסואליות כפוייה והקיום הלסבי" בתוך: ללמוד פמיניזם: מקראה, עמ' 167-189.
- שירן, ויקי, "סדר היום הפמיניסטי המזרחי" בתוך: אשה במזרח-אשה ממזרח: סיפורה של היהודייה בת המזרח, עורכים: כהן טובה, רגב שאול, רמת-גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 2005, עמ' 317-320.
- תנ"ך, ירושלים: הוצאת משרד הביטחון, 2007.

נספח ב'

★

לא הוצאתי הגה מאז הבקר
תוך הגות באכריו החמים

★

גופך מתמצת את הנוף.
הלב מתרחב לקראתו
כאל פגישה עם עולם יחיד.

★

כבי את הסיגריה
ובואי לישן.

נספח ג'

★

שרידי שירתה של סאפפו –
שוב עינתי בהם הערב.

★

אינך יודעת מה אני עושה:
שומעת את קולך החי בחשך
וקשיכה לך מלים חמות

★

אאחל לך שנה ערבה
ואולי אהיה נפש פועלת או נצב
באחד מחלומותיך

כל מה שאני רוצה הוא להיות בחיקך

כל מה שאני רוצה הוא להיות בחיקך
כל מה שאני רוצה לישן לצדך

כל מה שאני רוצה לעשות אתך אהבה
כל מה שאני רוצה להיות חלק ממך

כל מה שאני רוצה לסער אתך
לשום אחר, לשום אחד

ולקחת אותך לקולנוע ולחלט לצדך
ולקרא לך שירים ולהיות הסקראן שלך

ולראנ לך ולטלפן אליך
ולפגוש אליך במלה אהובי

ולתקן אתך איך לעשות את זה
ולקבל לבסוף את דעתך

ולרקד אתך ולעבד אתך
ולחיות עגורה אתך

וללכת אתך את גורלי
אתה מנת חלקי, אתך אני סוערת

כל מה שאני רוצה לישב אתך
כל מה שאני רוצה אורגנקה אתך

כל מה שאני רוצה להתרועע אתך
ולהראות אתך באספות סקרזותיות

18009 א.ר.ג. 1

גבריאלה אלישע ● טקסטים ומיני-טקסטים

ספר זה ניתן כשי
על ידי המרכז לשלוב מורשת יהדות המזרח
במשרד החנוך והחברות

יאלֵי הַשֵּׁשׁ

פיתוי

בואי בשבת כפרה, אני אעשה לך משהו לאכל
 תשבי על הכרסה העגלה, ליד השלחן הקטן
 תגוחי מהנסיעה
 ואני אשים לידך צלוחית של זיתים סוריים דפוקים
 ואוציא מהמקרר בקבוק של עראק
 מלא במים קרים, ולידו אעמיד כוס זכוכית קטנה,
 ובכלי נירוסטה ישן ומעטר אניח פלפלים קלויים, חריפים
 ואגדלש את צלחתך בקווסקוס וטביח'
 ואת תגידי, לא אני עוד לא רעבה,
 ואני בתסריט כתוב מראש אתה - רק כף אחת,
 רק תטעמי, תראי איך רזית, כף קטנה שתפתח לך
 את התאבון,
 ואת סמוקת לתנים מהדרך או מריח החריף שגשמת פתאם
 תגידי בחיך בישני, לא באמת, עוד מעט,
 טוב, אז קצת מים, אשים עצמי נכבעת, אמוג באטיית מהבקבוק אל הכוס
 ואגיש אל שפתך,
 תראי כמה את חודרת, צהבה כמו תבן, אלחש בדאגה רגועה
 ואת תצחקי צחוק משחרר, הפשי כמו המים שבחרת,
 וככה, כאלו מבלי שתרגישי, אבצע מן הלחם ואטבל ברטב של הקציצות,
 ואגיש אל פיה, ובשעה שמבטך ישוטט אל הספרים שעל המדף תאחזי את ידי בשתי
 ידיך
 ותובילי אותה אליך,
 ותאנחי,
 אהמם
 איזה טעים,
 ואני אוקף את גבי והחיך לא ימוש משפתי שעה ארבה,
 תבואי בשבת כפרה.

חלום ער: אשה מבשלת בשעת צהריים מהבילה. בתי השחי שלה לחים ממאמץ ולחיייה סמוקות מחום. ברקע שיר מזרחי, הרצפה שטופה מציפייה כמו הגוף שלה, וכמות האור מדויקת כמו תבלין. פניה הם פני אמי ואני כמעט מדמה לשמוע את אחד מאחיי פורץ בבכי בעריסתו שבחדר הסמוך, אך את באה מאחור, מחבקת אותי, חזקה כמו הגבר שאמא שלי תמיד רצתה שיהיה מאחוריי, ומלפניי האוכל כבר רותח ואני מבעבעת ואסור לתת לי להתקרר, ואני ממלאת לך צלחת של חשק, אבל אנחנו אוכלות מהסיר. בעמידה. אדים ניגרים לאורכנו. את לוקחת ומחזירה אותי, מזכירה לי שזאת אני וכל זה כשלצווארי הסינר הפרחוני.
